ПРОГЛАС

Издание на Филологически факултет
при Великотърноски университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2020 (год. XXIX), ISSN 0861-7902

ТЕМА НА БРОЯ: ИНТЕРТЕКСТ И ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ

Веска Кирилова*

ФУНКЦИОНАЛНА СУБСТИТУЦИЯ НА НЕАФРИКАТЕН С АФРИКАТЕН ОБСТРУЕНТ В УСТНАТА ПРАКТИКА НА ФРЕНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Veska Kirilova

FUNCTIONAL SUBSTITUTION OF A NON-AFRICATE WITH AN AFRICATE OBSTRUENT IN THE ORAL PRACTICE OF FRENCH AND BULGARIAN LANGUAGES

The present study examines some cases of functional substitution of non-affricate with affricate obstruents in the oral practice of the French language, some of its diatopic and diastratic variations, as well as the manifestation of this process in the Bulgarian language. The study finds that the affrication concerns only the plosive obstruents ([t], [d], [k], [g]) in the French language, while the affrication in the Bulgarian language is observed both with plosive ([t], [d]) and fricative obstruents ([с], [з], [ш], [ж]).
The terms ‚direct‘ and ‚indirect affrication‘ are introduced. The study analyzes the phonetic causes of the substitution process under consideration.
Keywords: *substitution; affrication; obstruents; oral practice; French language; Bulgarian language.*

Настоящата разработка разглежда някои случаи на функционална субституция на неафрикатни с африкатни обструенти в устната практика на френския език, на някои негови диатопни и диастратни разновидности, както и проявата на този процес в българския език. Изследването установява, че обект на африкатизация във френския език са само преградни обструенти ([t], [d], [k], [g]), а в българския език се наблюдава африкатизация както при преградни ([т], [д]), така и при проходни обструенти ([с], [з], [ш], [ж]). Въвеждат се понятията „пряка“ и „непряка африкатизация“. Анализират се фонетичните причините за протичане на разглеждания субституционен процес.
Ключови думи: *субституция; африкатизация; обструенти; устна практика; френски език; български език.*

В устната практика на френския и българския език съгласните подлежат на различни фонетични промени, сред които може да се наблюдава субституция на неафрикатни с африкатни обструенти. Въпреки че съвременната френска фонологична система не притежава африкатни фонеми, тези съгласни се употребяват както на територията на Франция, така и извън нея. Настъпилите промени са нефонологични, а на субсегментно ниво неафрикатният обструент заменя модалния си признак с друг, който не е смислоразличителен за френския език. Българската фонологична система разполага с четири африкатни фонеми: [ч], [ц], „дж“ [ʤ] и „дз“[ʦ], поради което, при проявена африкатизация на съгласна, са налице фонологични промени.

* **Веска Кирилова** – доц. д-р, катедра „Романистика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, v.dimitrova@ts.uni-vt.bg.

През последните десетилетия функционалната (ненормативна) африкатизация в диатопните и диастратните разновидности на френския език предизвиква засилен интерес от страна на редица фонолози: Картон и др. (1983), Ошкорн и Бал (1997), Мюно, Нев (2002), Тримай и Романо (2003), Бинисти и Гаске-Сирюс (2003), Лехка-Льомаршан (2007), Хал (2007), Пюстка (2007а,б), Гаске-Сирюс (2013), Рьотнер (2017) и др. Африкатизацията на съгласни, особено характерена за канадския френски език, също е обект на немалко публикации: Леон (1994), Роше (1996), Мартен (1997), Шьонеман (1998), Риан (2003), Кели (2007), Сабио (2013), Поарие (2008) и др. В българския език нерегламентираната субституция на неафрикатен с африкатен обструент се свързва обикновено с диалектно влияние и този процес е отразен в различни диалектоложки изследвания, сред които тези на Стойков (1993), Иванов (1994), Младенов (1984), Шклифов (1984) и др.

Настоящата разработка разглежда някои случаи на функционална субституция на неафрикатни с африкатни обструенти в устната практика на френския език и някои негови диатопни и диастратни разновидности, както и проявата на този процес в българския език. Целта на изследването е да се установи кои обструенти са засегнати от разглежданата промяна в двата езика, с какъв вид африкатни съгласни се заменят те и кои фонетични фактори обуславят протичането ѝ.

1. Функционална субституция на съгласните [t] и [d] с африкатна съгласна

Функционалната субституция на обструентите [t] и [d] в устната практика на френския език и неговите разновидности може да доведе до учленението на четири африкатни съгласни: две апикални – [ts], [dz], и две препалатални – [tʃ] и [dʒ].

1.1. Функционална субституция на съгласните [t] и [d] с африкатните съгласни [tʃ] и [dʒ]

Обикновено субституцията на съгласните [t] и [d] с препалаталните [tʃ] и [dʒ] в устната практика на френския език, говорен на територията на Франция, се свързва предимно с говора на младежите от магребски произход, които живеят в предградията на големите градове като Париж (Paternostro 2012), Руан (Trimaille et al. 2012: 1), Гренобъл (Romano 2003, Trimaille et al. 2012: 1, Trimaille), Хавър (Hauchecorne, Ball 1997), Марсилия (Binisti, Gasquet-Cyrus 2003), Валенсия (Trimaille et al. 2012: 1): *tu* [tʃy], *petite* [pətʃit] (Trimaille et al. 2012: 2). Африкатизацията на съгласните в началото е имала силна идентифицираща роля, като е отразявала принадлежността на младежите към магребските емигрантски общности. Впоследствие обаче функционалността на африкатните съгласни е разширила своя периметър на употреба и се е превърнала в социален езиков маркер за речта на младежите от предградията като цяло, независимо от техния произход (Caubet in Lehka-Lemarchand 2007: 54). Въпреки че субституцията на неафрикатен с африкатен обструент се приема като част от произносителните навици на информатори, произлезли от ниските социални слоеве, тя се наблюдава също и при такива, принадлежащи към средната класа (Dévilla, Trimaille in Trimaill et al. 2012: 1), както и при някои образовани информатори (в речта на радио- и телевизионни журналисти) (Trimaille in Trimaill et al. 2012: 1). Африкатизацията на [t] в [tʃ] (*voiture* [vwatʃyʀ]) и на [d] в [dʒ] (*ce que tu dis* [skətʃydʒi]) е характерна също за парижкия просторечен говор (Paternostro 2012: 38). Замяна на обструентите [t] и [d] съответно с африкатите [tʃ] и [dʒ] може да бъде наблюдавана и в някои местни говори, като например севернопикардския, в двусегментните групи *[tj]/[dj],* последвани от гласна: полусъгласната [j] се преглася в шушкава съгласна (Carton et al. 1983: 26). След [t] тя преминава в беззвучната съгласна [ʃ], а след [d] – в звучната [ʒ]: *quartier* [kaʀtje] => [kaʀtʃe]) (Carton et al. 1983: 26), *tiens* [tjɛ̃] => [tʃɛ̃] (Hall 2007:178), [kaʀdjak] => [kaʀdʒak] (Carton et al. 1983: 26). В Картон и др. тези промени са описани като преминаване на йота в шушкава съгласна след преградна (Carton et al. 1983: 26), но при бързо темпо на говорене двата звука се произнасят с един учленителен акт като африкатна съгласна. Подобна тенденция е налице и в говора на Бургундия в същия сегментен отрязък напр. *bestiaux* [bɛstjo] => [bɛstʃo$_u$] (Carton et al. 1983: 46). Субституционният процес [ʒ] => [dʒ] може да бъде наблюдаван също в говора на областта Юра: *Julien* [ʒyljɛ̃] => [dʒyljɛ̃] (Carton et al. 1983: 43), но тук става въпрос за архаична произносителна форма – проходната съгласна [ʒ] е имала фоничния облик на африкатната съгласна [dʒ]: *Julien* [dʒyljɛ̃] (Carton et al. 1983: 43). Прави впечатление, че афри-

катизацията в севернопикардския и бургундския говор в двусегментните отрязъци *[tj]* и *[dj]* се извършва на два етапа при преминаване от дълбинната в повърхнинната структура: 1) замяна на полусъгласната [j] с шушкава съгласна и 2) африкатизация на сегментния отрязък *[t]/[d] + шушкава съгласна*: *quartier* [kaʀtje] => [kaʀt(j->ʃ)e] => [kaʀtʃe], *cardiaque* [kaʀdjak] => [kaʀd(j->ʒ)ak] => [kaʀdʒak]. Това дава основание разглежданият субституционен процес да бъде определен като *индиректен/непряк*, тъй като африкатът е резултат от сегментно комбинаторно конфигуриране на преградна съгласна с прегласена полусъгласна. Индиректната субституция на неафрикатен с африкатен обструент би могла да бъде определена още като *комбинаторна африкатизация*. В случаите, при които се наблюдава непосредствена замяна на обструентите [t] и [d] съответно с африкатите [tʃ] и [dʒ], без да се използва прегласен звук в сегментната верига, би могло да се говори за *директна/пряка* африкатизация, както е напр. в парижкия просторечен говор или в говора на Юра: *voiture* [vwatʃyʀ], *Julien* [dʒyljɛ̃].

В белгийския вариант на френския език – в просторечния говор на кантона Лиеж, е налице субституция на [t] с [tʃ] и на [d] с [dʒ] пред предна гласна ([i],[y]) или полусъгласната [j], като в посочените примери тя е непряка (индиректна): *Thierry* [tjɛʀi] => [t(j->ʃ)ɛʀi] => [tʃɛʀi], *djable* [diabl] => *diab'* [d(j->ʒ)ap] => [dʒap] (с финална обеззвучена съгласна след изпадане на „l“ и нямо „e“) (Munot, Nève 2002: 205). Функционалната субституция на [t] с [tʃ] и на [d] с [dʒ] е характерна също за акадския вариант на френския език. Тази произносителна особеност го различава от лорентинския френски, за който е типична субституцията на [t] с африката [ts] и на [d] с [dz]. Процесът протича в двусегментния отрязък „ti“ или в трисегментните отрязъци „tié“ и „tier“, което води съответно до произнасяне на „ti“ [ti] като [tʃi], на „tié“ [tje] като [tʃe], на „tier“ като [tʃe] или [tʃɛ]: pitié => [pitʃe], tiens => [tʃɛ̃], tiers => [tʃɛʀ] (примери на Scheunemann 1998: 17). В двусегментния отрязък „ti“, произнесен като два звука – [tʃi], е налице директна/пряка африкатизация. В случаите с трисегментните отрязъци „tié“ и „tier“, чието произношение е сведено до два звука, се наблюдава индиректна/непряка африкатизация. Подобни процеси протичат и при [d] в двусегментния отрязък [dj]: *diable* [djabl] => [d(j->ʒ)ab] => [dʒab], *dieu* [djø] => [d(j->ʒ)ø] => [dʒø], *diamant* [djamɑ̃] => [d(j->ʒ)amɑ̃] => [dʒamɑ̃] (примери на Péronnet 1989:15). Следва да се отбележи обаче, че замяната на [t] и [d] съответно с [tʃ] и [dʒ] в акадския вариант на френския език е със сравнително рядка проява и се наблюдава предимно в говора на възрастните хора (Scheunemann 1998: 17, Péronnet 1989:15).

1.2. Функционална субституция на съгласните [t] и [d] с африкатните съгласни [ts] и [dz]

Функционална замяна на съгласните [t] и [d] с африкатните съгласни [ts] и [dz] може да се наблюдава в различни райони на Франция под диалектно влияние: *parti* [paʀtsi], *mardi* [maʀdzi) (Léon 1992: 72). В говора на остров Реюнион е установена лека тенденция към африкатизация на [t] в [ts] при някои възрастни информатори (*tibia* => [tsibja]), но като цяло тя е на път да изчезне (Bordal, Ledegen 2007: 127, Poirier 2008: 391). Субституция на [t] и [d] пред предните затворени гласни [i], [y] и полусъгласни [j] и [ɥ] се проявява също в гваделупския вариант на френския език, както и в този на Мартиника, в който разглежданата замяна е по-силно изразена (Pustka 2007a: 266), в Конго (Gombé-Apondza 2015:113), в говора на франкофонското население на о-в Маврций, Република Сейшели, в Хаити (Poirier 2008: 391). В последния говор африкатизацията се извършва само пред /i/ и /j/, тъй като фонемите /y/ и /ɥ/ са непознати за креолския език (Poirier 2008: 394).

Субституцията на съгласните [t] и [d] с африкатите [ts] и [dz] е особено характерна за канадския вариант на френския език – предимно за говора на Квебек, както и за този в Онтарио (Леон 1994: 391), за част от акадския френския език – напр. на остров Принц Едуард и в областта Мадаваска (Североизточен Нов Брунсуик) (Риан 2003: 128), за говора на Албърта (Rochet 1996). Фонетични изследвания, насочени към *сегментния* контекст на проява на субституцията на [t] с [ts] и на [d] с [dz] в канадския вариант на френския език, сочат, че африкатизационните процеси при двете съгласни протичат пред затворените предни гласни [i] и [y], техните отпуснати варианти [I], [Y] и пред предните полугласни [j] и [ɥ] (Eychenne 2003: 56): *s/euh, côté enseignement et euh,*

culture [ts] j'ai adoré, ça l'a été, très pratique [ts]; c'est certain que c'est difficile aujourd'hui [dz] (Kelly 2007: 209). *Дистрибуционният* подход дава основание за разглеждане на звуковите реализации на фонемите /t/ и /d/ като алофони, употребени в различен сегментен контекст: 1) африкатните алофони [ts] и [dz] се явяват пред затворените предни гласни [i] и [y] и пред предните полусъгласни [j] и [ɥ]: *petit* [ptsi], *tu* [tsy], *tiens* [tsjɛ̃] (Martin 1997: 22), *petite* [ptsIt], *amertume* [amɛrtsym], *dû* [dzy], *dur* [dzY:r], *aujourd'hui* [oʒurdzɥi] (Риан 2003: 128) и 2) алофоните [t] и [d], които се използват в останалите случаи. Вариантите [t] – [ts] и [d] – [dz] се намират в допълнителна дистрибуция и съставляват контекстуални варианти на фонемите /t/ и /d/ (Martin 1997: 22). В *артикулационен* план африкатизацията на фонемите [t] и [d], позната още като „асибилиране"[1], се обяснява с прогресивно отпускане на преградата при [t] и [d], което води до удължаване на финалната фаза от учленението на двете съгласни, а това предизвиква силен шум на триене, характерен за съгласните [s] и [z] (Gendron in Poirier 2008: 376). Според Маршал африкатизацията на двете съгласни се дължи на вътрешноприсъщите (интренсекни) свойства на звуковете от сегментния отрязък *[t]/[d] + [i]* или *[y]*: при учленението на [t] и [d] върхът на езика опира в алвеолите, а при [i] и [y], които са предни високи гласни, езикът заема високо положение в устната кухина и се концентрира в предната част на устата. Когато езикът напуска алвеолите в момента на експлозията, за да заеме положение за учленението на гласните [i] и [y], той минава задължително през учленителните позиции на съгласните [s] и [z] (Marchal in Poirier 2008: 376–377). Подобни процеси протичат и при учленението на [t] и [d], последвани от дорсо-палаталните полусъгласни [j] и [ɥ]. *Прозодичната* позиция, в която протича субституцията на [t] и [d] с африкатен обструент също играе немалка роля. Сред фонолозите обаче липсва единно мнение по този въпрос. Според Уолкър африкатизацията в канадския вариант на френския език е задължителна в рамките на думата (dîner [dzine]), забранена между две пълнозначни думи (*gran[dz] histoires) и факултативна между клитика и пълнозначна дума (*part-il* [partil]/[partsil], *pas d'image* [pɑdimaʒ]/[pɑdzimaʒ]) или при някои сложни думи (Sept-Iles [sɛtil]/[sɛtsil]) (Walker 1984: 91–92). Роше отбелязва асибилиране на [t] и [d], характерно за канадския френски език, пред високите гласни [i], [y] и пред полугласните [j] и [ɥ] предимно вътре в думата, но много рядко на междусловната граница при осъществяване на лиезон или фонетично свързване (Rochet 1996: 438). Следва да се отбележи обаче, че разглежданият процес е с различна степен на проява в канадските франкофонски провинции. Той е по-силно изразен например в Квебек, отколкото в Албърта (Rochet 1996: 439). Изследване на Дюма сочи, че [t, d] се произнасят винаги като африкати пред [i, y, j, ɥ] в рамките на думата (*dire* [dziʁ], *tuque* [tsyk]), а факултативно на границата на две думи (*petite image* – [ptitimaʒ] или [ptitsimaʒ], *grande île* – [gʁɑ̃dil] или [gʁɑ̃dzil]) (Dumas in Auger, Villeneuve 2007: 56–57). Този вид африкатизация характеризира произносителната вариантност и при някои клитики, напр. местоименните форми *tu, te: t'imagines* – [timaʒin] или [tsimaʒin] (Auger, Villeneuve 2007: 57), *je t'y* [ti] *retrouverai* или *je t'y* [tsi] *retrouverai* (Walker 1984: 92); предлога *de*: *pas d'idée*, произнесен с [d] или [dz] (Walker 1984: 92). Дюма е категоричен, че при случаите на инверсия на местоименния подлог финалната съгласна „t" от глаголната форма за 3 л., ед. и мн. ч., последвана от гласната „i" на местоимението *il(s),* се произнася като африкат: *vient-il* [vjɛ̃tsil], *viennent-ils* [vjɛntsil] (Dumas in Auger, Villeneuve 2007: 57). В говора на Албърта употребата на алофоните [ts] и [dz] пред предните гласни [i], [y] и полусъгласните [j] и [ɥ] е почти повсеместно в рамките на думата, но много рядко на междусловната граница, т.е. в случаите на лиезон или фонетично свързване (Rochet 1996: 438). Роше дава множество примери на неасибилирана лиезонна съгласна, както и такива с асибилирана съгласна, което потвърждава изводите на Дюма за факултативния характер на африкатизация на разглежданите съгласни при лиезон и фонетично свързване (Rochet 1996: 439). В този контекст обаче разглежданите преградни обструенти и техните африкатни (асибилирани) варианти, осъществени като лиезонна съгласна или като съгласна от фонетичното свързване, са сравнително равностойно използвани в квебекския френски език, за разлика от говора на Албърта, в който неасибилираните

[1] Терминът „асибилиране" се използва от някои фонолози, сред които Леон (1992), Кели (2007), Ешен (2003), Роше (1996), за обозначаване на прегласа на [t] и [d] съответно в [ts] и [dz], тъй като този процес е свързан с добавяне на съскав консонантен елемент, формиращ съответния африкат.

варианти имат по-висока степен на проява (Dumas in Rochet 1996: 439). Друг фактор, който оказва влияние при субституцията на неафрикатните обструенти [t] и [d] с африкатни, е *видът на звуковете* – акустични изследвания сочат, че субституционният процес е по-ясно изразен при беззвучната съгласна /t/, отколкото при звучната /d/; асибилиращото действие на /y/ е по-ограничено от това на /i/, /j/ и /ɥ/) (Gendron; Thomas in Poirier 2008: 378). *Сричковата позиция* на фонемите /t/ и /d/ играе важна роля в процеса на африкатизация – по-голяма вероятност за нейната проява има, когато те са в силна, а не в слаба позиция (Thomas 1996: 44). *Супрасегментният фактор* ударение спомага за по-ясно перцептиране на субституирания обструент – африкатизационният процес е по-ясно изразен в ударена сричка (Gendron; Thomas in Poirier 2008: 378).

1.3. Функционална субституция на веларните [k] и [g] с африкатните съгласни [tʃ] и [dʒ]

Африкатизацията на съгласните [k] и [g] съответно в [tʃ] и [dʒ] може да се наблюдава в говора на Северна Пикардия (Pooley&Kasstan 2016: 14; вж още Dawson 2006), в района на Амиен и Вимьо (разположен на запад от Пикардия) (Dawson 2006 :163), както и в нормандския говор: *curé* => [tʃyʀe] (Hall 2007: 9). Данни за африкатизация на веларните съгласни [k] и [g] в говора на Мускрон (Западна Белгия, на границата с Франция) дава изследване на Мае. Съгласната [k] се заменя от африката [tʃ] пред всички предни орални и предни носови гласни – пред i [i] : qui => [tʃi]; пред [e] : Tuquet => Tutchét => [tytʃe]; пред [ɛ] vicaire => [vitʃɛ: ʀ] ; пред [y] : curieux => [tʃuʀjø]; пред [ø] : queue => [tʃø]; пред [œ] : coeur => [tʃœ:ʀ]; пред носово „е“: chien => [kjɛ̃] => [tʃɛ̃]; пред носово [œ̃] : coin => [tʃœ̃], пред [j] : inquiet => [ɛ̃tʃe] (Maës in Dawson 2006: 128). Африкатизация на звучната веларна съгласна [g] е налице също пред предни гласни – пред i [i]: anguille – andjile => [ɑ̃dʒil]] ; пред [e] : gai => [dʒe]; пред [ɛ]: guerre => [dʒɛ: ʀ]; пред [y] : aiguille – édjule => [edʒyl]; пред [œ] : gueule => [dʒœl] (Maës in Dawson 2006: 128). Една от характерните произносителни особености на акадския вариант на френския език е субституцията на веларните съгласни [k] и [g] съответно с африкатите [tʃ] и [dʒ] в сегментните отрязъци *[k]/[g] + предна гласна* или *полусъгласните [j] и [ɥ]*: coeur => [tʃœ:ʀ], *Québec* => [tʃebɛk], *la cuisse* => [latʃɥis] (Scheunemann 1998: 17), gueule => [dʒœl] (с африкатизирано [g]) или [gjœl] (с палатализирано [g]) (Léon, Bhatt 2005: 301), guerre [dʒɛ:r], guêpe [dʒɛp] (Péronnet 1989). Шьонеман отбелязва, че тези фонетични особености са били характерни за френския език, говорен в кралския двор през XVI в. (Scheunemann 1998: 17). Подобни промени могат да се наблюдават също в швейцарския кантон Вале (Reutner 2017: 44). Палатализирането на веларните съгласни пред предна гласна във френския език и неговите разновидности се вписва в универсална тенденция, валидна за всички езици по света – обикновено този процес води до образуване на африкатни съгласни като [tʃ, dʒ] (коронална с шушкав съставен елемент) и по-рядко до вторично палатализирани преградни веларни като [kʲ, gʲ] (Dawson 2006: 172).

2. Функционална субституция на неафрикатен с африкатен обструент в българския език

За разлика от френския език, в който обект на африкатизация са преградните обструенти [t], [d], [k] и [g], в българския език се наблюдават сравнително по-малко случаи на африкатизация на преграден обструент, а преобладават случаите на африкатизация на проходни обструенти.

2.1. Функционална субституция на съгласната [т] с африкантната съгласна [ч]

Субституция на [т] с африкантната съгласна [ч] се наблюдава в звукосъчетанието „щ“ [шт] в говора на град Самоков и в този на някои близки села като Шишманово, в които се използва съчетанието [шч] вместо нормативното [шт] („щ“ => [шч]): *[шчо, лѐшча, нѐшчо, пу̀шча, шчѐрка]* (Стойков 1993: 155). Значителен брой случаи на този вид замяна са налице в разложкия говор (*[ка̀шча, нѝшчо, нѐшчо, шчо̀]*) (примери на Иванов 1994: 104), в странджанския говор в с. Кондолово, Малкотърновско (Иванов 1994: 84), в брезнишкия говор, независимо от произхода им (*[башча̀, гу̀шчер, клѐшчи, кра̀ишче, нѐшчо, обу̀шча, гу̀шчер]*) (Стойков 1993: 168), макар че има случаи и с [ч] (*[га̀че, срѐча, ноч, лѐча]*) (Иванов 1994: 119). Преходът на [шт] в [шч] е характерен и за българските говори в Южна Албания (*[ка̀шча, свѐшча]*), но се среща също и [к’] вместо [шт]

(*[повѐк'е]*) (Иванов 1994: 153). „На мястото на стб. съчетание *шт* в говора на Бобощица стои *шч,* както в костурския говор“ (Шклифов 1984: 78). Старобългарското съчетание [шт] е било меко, в резултат на което съгласната [т] от съчетанието [шт] се е палатализирала в [ч] (Шклифов 1984: 78).

2.2. Функционална субституция на съгласната [д] с африката „дж“ [ц]

Субституция на [д] с „дж“ [ц] в българския език може да бъде наблюдавана под диалектно влияние в самоковския говор, в крайните югозападни български говори, в българските говори в Южна Албания, в които консонантната група [жд] е заменена с групата „ждж“ [жц]: *[вѐжци, довѝжцане, вѝжцам, са̀жци]* (Иванов 1994: 131, 140, 153). Идентичен субституционен процес присъства и в костурския говор, в който стб. съчетание [жд] се е развило в [жц] (Мазон в Шклифов 1984: 78), а като причина за това се изтъква мекостта на стб. [жд], която е довела до палатализиране на съгласната [д] в него (Шклифов 1984: 78). Примерите сочат протичане на разглеждания процес пред предни гласни, което позволява да се говори освен за етимологична, също и за сегментна обусловеност.

2.3. Функционална субституция на съгласната [с] с африката [ц]

Под диалектно влияние в източните рупски говори се наблюдава замяна на съгласната [с] с африката [ц] при образуване на качествени прилагателни имена с наставка –*ски*, произнесена -*цки*: *[жéнцки, мо̀рцки, тỳрц'ки]* вм. *женски, морски, турски* (Стойков 1993: 123; Иванов 1994: 83). В гребенския (Гарван, Калипетрово), капанския и шуменско-преславския подтип говори се среща също наставка – *цки* вм. – *ски*: *[да̀скълцки, жѐнцки, мука̀нцки, на̀шенцки, сѐлцки]* (Младенов 1984: 108). Разглежданият вид субституция би следвало да се определи като фономорфологична. На субсегментно ниво ненормативната замяна на проходната съгласна [с] с африката [ц] е свързана с промяна на един фонологичен признак – начин на учленение.

2.4. Функционална субституция на съгласната [з] с африката „дз“ [s]

Сред фонетичните особености на мизийския тип говори е прегласянето на проходната съгласна [з] в африката „дз“ [s]: *[бѐлesu, ба̀psa (щъркел), ва̀рзъф]*, макар че се среща и съгласна [з]: *[звѐзди, за̀днийу, звъцѝ, тръпѐза]* (Младенов 1984: 106). В разградския, в елинпелинския говор се наблюдава същата фонетична особеност – функционална субституция на съгласната [з] с африката „дз“ [s]: *[cwъ̀pswъ, удр'а̀swa, са̀д'ън, sв'а̀зда, hosѐme, sвер, sвэрове]* (Иванов 1994: 70, 130). В белослатинско-беленския говор се срещат също случаи на субституция на [з] (*[hasа̀m]*) (Иванов 1994: 115), а също и в баташкия (*[spа̀ни*, *удвъ̀psувам]*) (Иванов 1994: 94), както и в рупския говор, макар и несистемно (*[sвездà, sвънѐц, ò̀nsu, hò̀se, sарзалѝи]*), но не е изключена и употреба на съгласната [з] в споменатите случаи (Младенов 1984: 118). Прави впечатление, че съгласната [з] се африкатизира в [s] при определен сегментен контекст – когато е в интервокална позиция, край сонорна съгласна или край [в], което дава основание тази промяна да бъде определена като сегментно обусловена.

2.5. Функционална субституция на съгласните [ш] и [ж] с африкатите [ч] и „дж“ [ц]

Субституцията на съгласната [ш] с [ч] се дължи на диалектно влияние. Тя може да се наблюдава в югозападните говори: нормативният суфикс за образуване на прилагателни имена -*шки* е заменен от суфикса -*чки*: *[айдỳчки (хайдушки), войнѝчки, йунà̀чки, за̀йечки, кова̀чки, ра̀чечки (рачешки), ста̀речки, човѐчки]* (Стойков 1993: 150). Африкатизирането на съгласната [ш] и фоничната ѝ реализация като [ч] би могло да бъде определено като фономорфологично.

В някои местни говори, като баташкия, се наблюдава употреба на африката „дж“ [ц] вместо проходната съгласна [ж] : [дъ̀рцът, Па̀sарцик] (Иванов 1994: 94). Идентични процеси протичат и в просторечния говор: „*желязо*“ придобива фоничния облик „*джилязу*“ [цил'азу], *паяжина – паяджина* [пайацина] (Младенов 1984: 106).

Заключение

Субституцията на неафрикатен с африкатен обструент е фонетичен процес, характерен за някои диатопни и диастратни разновидности на френския език, както и за българския. За френския език този субституционен процес е нефонологичен и е свързан с реализиране на алофони в

зависимост от сегментния контекст. За българския език това е фонологична промяна, която води до замяна на една с друга фонема. Обект на африкатизация във френския език са само преградни обструенти: алвеоденталните [t], [d] и веларните [k], [g], които се реализират като четири африкатни алофона: два апикални – [ts], [dz] и два препалатални – [tʃ] и [dʒ]. Субституцията [t] => [tʃ] и [d] => [dʒ] е характерна предимно за говора на младежите от предградията на големите градове на Франция, за някои местни говори като напр. севернопикардския, бургундския, в които се установяват субституционни процеси, водещи до два вида африкатизация: 1) *директна/пряка* и 2) *индиректна/непряка*, следствие от сегментно комбинаторно конфигуриране: quartier [kaʀtje] => [kaʀt(j->ʃ)e] => [kaʀtʃe]; cardiaque [kaʀdjak] => [kaʀd(j->ʒ)ak] => [kaʀdʒak]). Подобни замени на неафрикатен с африкатен обструен се наблюдават също в парижкия просторечен говор, отчасти в просторечния говор на белгийския френски език, в акадския вариант на френския език.

Функционалната субституция на съгласните [t] и [d] с африкатите [ts] и [dz] е характерна предимно за канадския френски език (tu dis [tsydzi]), въпреки че тя може да бъде наблюдавана в просторечния говор в различни райони на Франция (*metier* [mɛtsje]), както и в диатопни разновидности на френския език извън територията на Франция с различна степен на проява (о-в Реюнион, Гваделупа, Мартиника и др.). Субституция на съгласната [к] с [tʃ] и на [g] с [dʒ] е налице в говора на Северна Пикардия, в този на Мускрон (Западна Белгия) (*qui* => tchi [tʃi]), в швейцарския кантон Вале, в акадския вариант на френския език.

За разлика от френския език, в който обект на африкатизация са само преградни обструенти ([t], [d], [k] и [g]), в българския език африкатизацията засяга както преградни обструенти – алвеоденталните [т] ([т] => [ч] – [ка̀шча]), [д] ([д] => [ц̑] – [вѐжц̑и), така и проходни – съскавите [с] ([с] => [ц] – [же́нцки]), [з] ([з] => [s] – [бѐlesи]), шушкавите [ш] ([ш] => [ч] – [войнѝчки]), [ж] ([ж] => [ц̑] – [дъ̀рц̑ът]), като в немалко случаи субституционният процес е фономорфологичен (*[же́нски]* => *[же́нцки]*).

Причините, които предизвикват замяна на неафрикатен с африкатен обструент в двата езика, могат да бъдат обобщени чрез действието на следните фонетични фактори: 1) вид на звука – фонологични параметри; 2) коартикулационни процеси при преход от преградна към предна гласна или към дорсо-палатална френска полусъгласна; 3) отпуснато учленение на звуковете; 4) сегментна обусловеност; 5) позиция на съгласната в думата – вътрешността на думата предлага по-добра възможност за субституция на неафрикатен с африкатен обструент във френския език и неговите разновидности (*dîner* [dzine]), отколкото междусловните фонетични процеси; 6) сричковата позиция на звука, който е обект на субституция – по-голяма вероятност за нейната проява има, когато той се намира в силна позиция; 7) фономорфологична обусловеност – *[же́нски]* => *[же́нцки]*; 8) етимологична обусловеност.

БИБЛИОГРАФИЯ

Иванов 1994: Иванов, Й. *Българска диалектология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. // **Ivanov 1994:** Ivanov, Y. *Balgarska dialektologia*. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.

Младенов 1984: Младенов, М. Характеристика на говорите в Добруджа. – В*: Помагало по българска диалектология*. Бояджиев, Т. (ред.). София: Наука и изкуство, 100–127. // **Mladenov 1984:** Mladenov, M. Harakteristika na govorite v Dobrudzha. – In: *Pomagalo po balgarska dialektologia*. Boyadzhiev, T. (red). Sofia.: Nauka i izkustvo, 100–127.

Стойков 1993: Стойков, С. *Българска диалектология*. София: Изд. на БАН. // **Stoykov 1993:** Stoykov, S. *Balgarska dialektologia*, Sofi.: Izd. na BAN.

Шклифов 1984: Шклифов, Б. Общността на говора на село Бобощица с костурския говор. – В: *Помагало по българска диалектология*. Бояджиев, Т. (ред.). София: Наука и изкуство, 77–80. // **Shklifov 1984:** Shklifov, B. Obshtnostta na govora na selo Boboshtitsa s kosturskia govor. – In: *Pomagalo po balgarska dialektologia*. Boyadzhiev, T. (red.). Sofia: Nauka i izkustvo, 77–80.

Auger, Villeneuve 2007: Auger, J., A.-J. Villeneuve. L’épenthèse vocalique et les clitiques en français québécois. – In: *Glottopol*. № 9, pp. 49–65.

Binisti, **Gasquet-Cyrus 2003:** Binisti, N., M. Gasquet-Cyrus. Les accents de Marseille. – In: *Français : variation, représentations, pratiques. Cahiers du français contemporain*. № 8, 107–129.

Bordal, Ledegen 2007: Bordal, G., G. Ledegen. Le francais de la Réunion : lexique, morphosyntaxe, alternance codique et prononciation. – In: *PFC: enjeux descripifs, theorique et didactique*. *Bulletin*. № 7, 121–135.

Carton 1983: Carton, F., Rossi, M., Autesserre, D. P. Léon. *Les accents des Français*. Paris : Hachette.

Dawson 2006: Dawson**,** A. Variation phonologique et cohésion dialectale en picard : Vers une Théorie des Correspondances Dialectales. – In: *Linguistique. Université de Toulouse 2 Le Mirail*. < https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-01387600/document > [07.06.2020].

Eychenne 2003: Eychenne, J. *Prolégomènes à une étude comparative du schwa en français : aspects méthodologiques, empiriques et théoriques*. Mémoire de DEA, Université de Toulouse-Le Mirail. <http://www.julieneychenne.info/files/pdf/eychenne_dea.pdf> [16.07.2020]

Eychenne 2006: Eychenne, J. *Aspects de la phonologie du schwa dans le français contemporain: optimalité, visibilité prosodique, gradience*. <http://www.julieneychenne.info/files/pdf/Eychenne_these.pdf> [17.09.2019]

Gasquet-Cyrus 2013*:* Gasquet-Cyrus, M. Peut-on écrire l'accent marseillais? – In: *Travaux interdisciplinaires sur la parole et le langage*. № 29.

Gombé-Apondza 2015: Gombé-Apondza, G.-R. Particularités phonétiques du français dans la presse audio-visuelle de Kinshasa. – In: *Synergies Afrique des Grands Lacs*. № 4, 101–116.

Guiraud 1965: Guiraud, P. *Le français populaire*. Paris: PUF.

Hall 2007: Hall, D. Le français de Rouen (Haute-Normandie, France) : une variété de français qui représente bien sa ville. – In: *Bulletin PCF*. №7, 171–193.

Hauchecorne, Ball 1997: Hauchecorne, F., R. Ball. L'accent du Havre : un exemple de mythe linguistique – In: *Maison des sciences de l'homme*. № 82, 5–25.

Kelly 2007: Kelly, S. Prononciation et autres aspects du français au Québec. – In: *Bulletin PCF.* №7, 205–217.

Lehka-Lemarchand 2007: Lehka-Lemarchand, I. *Accent de banlieue. Approche phonétique et sociolinguistique de la prosodie des jeunes d'une banlieue rouennaise.* <http://www.enpjj.justice.fr/mediatheque/documents/catalogue/texte/theses/2007_LEHKA-LEMARCHAND%20I_Accent%20de%20banlieue.pdf> [20.05.2020]

Léon 1992: Léon, P. *Phonétisme et prononciation du français*. Paris: Armand Colin.

Léon 1994: Léon, P. Recherches sur le phonétisme du franco-ontarien et sa mouvance. – In: *Langues, espaces, sociétés. Les variétés du français en Amérique du Nord.* Québec : Les Presses de l'Université Laval, 387–408

Léon, Bhatt 2005: Léon, P., P. Bhatt. *Structure du francais moderne. Introduction à l'anayse linguistique*. Toronto: Canadian Scholors' Press Inc.

Martin 1997: Martin, P. *Manuel de phonologie fonctionnelle*. Québec: Université Laval.

Munot, Nève 2002: Munot, Ph., F.-X. Nève. *Une introduction à la phonétique: manuel à l'intention des linguistes, orthophonistes et logopèdes*. Liège: Edition du Céfal.

Paternostro 2012: Paternostro, R. Aspects phonétiques du „français parisien multiculturel": innovation, créativité, métissage(s). – In: *Cahiers*. II. № 17, 32-54.

Péronnet 1989: Péronnet, L. *Le parler acadien du Sud-Est du Nouveau-Brunswick. Éléments grammaticaux et lexicaux*. New York: Peter Lang.

Poirier 2008: Poirier, C. L'assibilation des occlusives /t/ et /d/ au Québec : le point sur la question – In: *Le français d'un continent à l'autre.* Baronian, L. F. Martineau (dir.). Québec: PU de Laval, 375–423.

Pooley, Kasstan 2016: Pooley, T., J. R. Kasstan. Les variétés régionales non-méridionales de France: nivellement; dédialectalisation; supralocalisation – In: *Sociolinguistica*. I. № 30, 175–198.

Pustka 2007a: Pustka, E. Le français régional émergent en Guadeloupe. – In: *Bulletin PCF.* №7, 261–273.

Pustka 2007в: Pustka, E. Les Aveyronnais de Paris: description d'un français du Midi parisianisé. – In: *Bulletin PCF.* №7, 253–261.4

Reutner 2017: Reutner, U. *Manuel des francophonies*. T. 22. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.

Rochet 1996: Rochet, B**.** Le français à l'ouest de l'Ontario. Tendances phonétiques du français parlé en Alberta. – In: *Langues, espaces, sociétés. Les variétés du français en Amérique du Nord*. Québec : Les Presses de l'Université Laval, 433–455.

Ryan 2003: Ryan, R. Particularités phonétiques et phonologiques d'un parler acadien de l'Ile-du-Prince-Edouard (Canada). – In : *El texto como encrucijada: estudios franceses y francófonos,* Vol. 2, 123–130.

Sabio 2013: Sabio, F. *Phonétique, phonologie, écriture*. <http://lecrpe2015.e.l.f.unblog.fr/files/2013/08/phonologie-et-phonetique1.pdf > [02.04.2019]

Scheunemann 1998: Scheunemann, B. *Le québéquois de poche*. Chennevières-sur-Marne (Val-de-Marne) : Assimil.

Thomas 1996: Thomas, A. Où en sont les recherches sur la prononciation franco-ontarienne. – In: *Revue du Nouvel-Ontario*. № 20, 41–51.

Trimaille, Romano 2003: Trimaille, C., A. Romano. Variation dans les pratiques langagières d'enfants et d'adolescents dans le cadre d'activités promues par un centre socioculturel et ailleurs. – In: *Cahiers du français contemporain*. № 8. Lyon: ENS Editions,131-161.

Trimaille et al. 2012: Trimaille, C., Candea, M., I. Lehka-Lemarchand. Existe-t-il une signification sociale stable et univoque de la palatalisation/affrication en français? Étude sur la perception de variantes non standard – In: *Congrès Mondial de Linguistique Française*. Lyon, France. <https://pdfs.semanticscholar.org/3636/48875ae31a4baa3a0c55cbe363c3b32507e6.pdf?_ga=2.234477402.519582064.1598362868-1488324627.1595920707> [17.05.2020]

Walker 1984: Walker, D. *The Pronunciation of Canadian French*. Ottava: University of Ottawa Press.